

Verstaanbaar spreken (artikel)

Margreet Verboog en Karolien Thio

Verstaanbaar spreken is een belangrijke voorwaarde om begrepen te worden. Karolien Thio en Margreet Verboog, bespreken in onderstaand artikel allerlei factoren die de verstaanbaarheid kunnen beïnvloeden, uitgangspunten voor de beoordeling van verstaanbaarheid en geven ze suggesties voor de manier waarop er aan verstaanbaarheid gewerkt kan worden.

Wanneer iemand onverstaanbaar spreekt, wordt zijn overige kennis van het Nederlands (bijvoorbeeld woordenschat, zinsbouw en morfologie) waardeloos, omdat hij eenvoudigweg niet te volgen is. Alhoewel er sprake is van een toenemende interesse voor spreekvaardigheid en voor zaken als uitspraak en intonatie, heeft aandacht voor verstaanbaar spreken binnen het tweede taalonderwijs vaak nog geen prioriteit. Om slecht verstaanbare cursisten te kunnen helpen, is het eerst nodig om te bepalen waardoor het probleem veroorzaakt wordt. We zullen dus eerst een overzicht geven van factoren die de verstaanbaarheid kunnen beïnvloeden.

Factoren die verstaanbaar spreken beïnvloeden

Een aantal factoren, zoals de *leeftijd* van degene die de tweede taal leert, zijn *moedertaal*, de *motivatie* waarmee hij de tweede taal leert, en het hebben van ‘*aanleg*’ voor talen is van invloed op het verstaanbaar leren spreken. Maar ook het *taalvaardigheidsniveau*, het aantal *contacten* met Nederlandssprekenden, eventuele *spreekangst* en *spellingsinvloeden* spelen een rol. Sommige van deze factoren zijn te beïnvloeden, andere zijn persoonsgebonden en niet beïnvloedbaar.

Onder de moeilijk beïnvloedbare factoren vallen uiteraard de leeftijd en de moedertaal van de anderstalige. Of iemand een tweede taal accentloos leert spreken wordt voor een belangrijk deel bepaald door de leeftijd

waarop hij aan de tweede taal begint. Terwijl een volwassene bijna altijd een accent houdt, kan een kind een tweede taal spelenderwijs accentloos leren spreken. Een Chinese studente van ons die veel moeite had met de /R/, raakte gefrustreerd door het feit dat haar driejarige dochtertje, na een paar maanden op de speelzaal, daar geen enkele moeite mee bleek te hebben.

Kenworthy (1987) noemt een aantal onderzoeken die erop wijzen dat accentloos een tweede taal leren spreken bijna altijd lukt wanneer men voor het elfde jaar met de taal begint. Tussen 11 en 15 jaar lukt het niet altijd en vanaf 15 jaar is accentloos leren spreken eerder uitzondering dan regel.

Overigens wordt door sommigen het verschil tussen kinderen en volwassenen wat betreft de snelheid en perfectie bij het leren van de uitspraak verklaard uit psychologische factoren. Bij kinderen is de persoonlijkheid nog niet volgroeid en zijn de egogrenzen nog niet duidelijk afgebakend. Dit stelt hen in staat een nieuwe identiteit op hun terrein toe te laten. Volwassenen hebben hier meer moeite mee en blijven vasthouden aan hun eigen uitspraak.

Omdat leeftijd een niet te beïnvloeden factor is, is het goed de cursisten ervan op de hoogte te stellen dat het voor hen, als ze na hun vijftiende jaar begonnen zijn met Nederlands te leren, erg moeilijk zal zijn een perfecte uitspraak te verwerven. Dit om frustraties en te hoog gespannen verwachtingen te voorkomen.

Het is duidelijk dat het verschil in klank, ritme, accentuering en intonatie tussen de moedertaal en het Nederlands een grote rol speelt bij het leren spreken van het Nederlands. Dit wordt interferentie genoemd. Het is overigens niet zo dat talen die wat betreft woordvorming en zinsbouw aan het Nederlands verwant zijn, ook wat de uitspraak betreft op het Nederlands lijken. Zo heeft het Frans een klemtoonpatroon dat erg afwijkt van het onze, heeft het Spaans een ander ritme en hebben Arabischsprekenden minder moeite met de Nederlandse /CH/ dan Engelssprekenden.

Wij vinden het niet zinvol veel aandacht te besteden aan de invloed van de eerste taal. In de eerste plaats is het een niet-beïnvloedbare factor en in de tweede plaats leidt het benaderen van uitspraakproblemen op grond van de moedertaal niet tot een betere aanpak van de problemen. Bij het oefenen van de uitspraak is het doel voor iedereen gelijk, namelijk verstaanbaar Nederlands spreken. Bovendien is het verschil tussen individuele cursisten erg groot. Bij twee cursisten met eenzelfde moedertaal komt het voor dat de een veel verstaanbaarder spreekt dan de ander.

Wanneer al te veel nadruk wordt gelegd op de moedertaal is het gevaar groot dat men gaat generaliseren en niet meer voldoende let op de specifieke mogelijkheden en problemen van de cursist. Het is uiteraard wel zo dat bepaalde uitspraakfouten voornamelijk door sprekers van een bepaalde taalgroep gemaakt worden.

De houding van de cursist ten opzichte van het Nederlands is van grote invloed op zijn motivatie om de taal te leren. Appel (1986) noemt een aantal factoren dat van invloed is op het tweede taal-verwervingsproces. Deze zijn heel duidelijk ook van toepassing op de uitspraak van de tweede taal. Appel (1986, pag. 38): “Leert iemand de taal omdat hem dat op een of andere manier wordt opgelegd, of is het zijn eigen wil die hem aanzet zich die taal eigen te maken? De motivatie om een taal te leren (en om hem goed uit te spreken, voegen wij toe) hangt samen met de houding van de cursist ten opzichte van de taal en de taalgemeenschap (de samenleving waarin de taal gesproken wordt.)”

Verder hecht de ene cursist veel meer belang aan een goede uitspraak dan de andere. Sommige cursisten willen de taal perfect uitspreken en willen ook graag dat hun uitspraak verbeterd wordt. Anderen stellen minder hoge eisen.

Niet alleen de verstaanbaarheid is van belang bij het begrijpelijk spreken, maar ook de taalvaardigheid. Een cursist die een te kleine woordenschat heeft en/of de grammaticale regels niet voldoende toepast, kan moeilijk te volgen zijn. De communicatie wordt dan verstoord door een gebrek

aan spreekvaardigheid. Ook aarzelen, hikkelen, opnieuw beginnen met een zin, zijn zaken die de verstaanbaarheid negatief beïnvloeden. Een gebrekkige spreekvaardigheid kan veroorzaakt worden doordat de cursist weinig gelegenheid heeft zijn Nederlands in de praktijk te oefenen. Bij het onderzoeken van de anderstalige is het belangrijk zich een oordeel te vormen over de taalvaardigheid, om te kunnen beoordelen hoe deze de communicatie beïnvloedt.

De mate waarin een cursist contact heeft met Nederlandssprekenden wordt beïnvloedt door sociale en psychologische factoren. Wanneer iemand in een omgeving woont waar Nederlands gesproken wordt en zich bovendien graag wil aanpassen aan de Nederlandse maatschappij, dan is dat een heel andere situatie dan wanneer iemand bijna uitsluitend verkeert met mensen van zijn eigen taalgroep.

Vaak speelt angst om fouten te maken een rol bij het spreken van een tweede taal. Niemand vindt het prettig om fouten te maken. Bij het spreken van een nieuwe taal is fouten maken echter onvermijdelijk. Veel cursisten ontwikkelen mechanismen om hun fouten minder duidelijk uit te laten komen en ieder heeft daarvoor zijn eigen manier. Bijvoorbeeld helemaal niet of zo min mogelijk praten. Of zacht en onduidelijk praten, of snel en binnensmonds. Sommige cursisten houden hun hand voor hun mond bij het spreken, zodat ze minder goed te horen zijn. Of ze slikken woorden in waar ze niet helemaal zeker van zijn. Ook komt het voor dat cursisten de nieuwe taal met een nasale, schorre of hese stem gaan spreken. Uiteraard leidt het gebruik van dergelijke mechanismen tot een slechte verstaanbaarheid. Veel mensen weten niet dat ze dergelijke mechanismen ontwikkeld hebben, en gaan ermee door, terwijl ze een goede spreekvaardigheid ontwikkeld hebben. Het helpt vaak de cursist het verschil te laten horen tussen zijn normale manier van spreken (in zijn eigen taal) en hoe het klinkt met het aangewende mechanisme.

Iedereen die bij het leren van een tweede taal al kan lezen en de taal dus ook via het geschreven woord leert kennen, heeft te maken met de invloed van de spelling. In het Nederlands leidt dit tot een aantal

stereotiepe problemen bij de uitspraak. Wij noemen hier het uitspreken van de schwa (de onbeklemtoonde e) als /è/, de spelling van de klinkers die verwarring geeft (denk aan de 3 zogenaamde 'lange' en 'korte' klinkers), de uitspraak van een g in de klank ng en het niet toepassen van assimilatie.

Aspecten van de verstaanbaarheid

Of een spreker verstaanbaar is, wordt bepaald door een aantal aspecten. Het is niet zo dat deze aspecten op zichzelf staan; vaak is er sprake van onderlinge samenhang. We gaan bij de voorbeelden uit van die aspecten die voor het Nederlands van belang zijn.

Intonatie

Intonatie (of zinsmelodie) is een van de belangrijkste aspecten, omdat er verschillende functies mee vervuld worden. Zo kan een melodieuze intonatie maken dat het plezierig is om naar een spreker te luisteren; wanneer iemand monotoon spreekt, bestaat de kans dat de luisteraar al gauw zijn interesse verliest. Ook is intonatie onmisbaar bij het interpreteren en uiten van betekenisnuances en gevoelens. Door subtiele stembuigingen kan een zin net even een andere gevoelswaarde of betekenis krijgen.

Verder is intonatie belangrijk bij het formuleren van vragen. Wanneer de Nederlandse vraagintonatie niet goed wordt toegepast, kan een vraag opgevat worden als een bevel. Dat hierdoor vervelende situaties kunnen ontstaan, moge duidelijk zijn.

Accentuering van zinnen

Bij het uitspreken van *zinnen* zal een spreker de woorden die belangrijk zijn in de zin, een accent geven. Deze woorden spreekt hij iets luider uit, waarbij zijn stem iets omhoog gaat en hij de klinker in het desbetreffende woord iets langer aanhoudt. Sprekers die geen of verkeerde accenten leggen, zijn moeilijker te begrijpen.

Woordaccent

Het accent in *woorden* wordt meestal *klemtoon* genoemd. Wanneer een cursist vaak de klemtoon op de verkeerde lettergreep legt, wordt het ritme van de spraak verstoord, doordat de accenten niet liggen op de plaatsen waar men ze zou

verwachten. Dit heeft grote invloed op de verstaanbaarheid, de hoorder wordt als het ware op het verkeerde been gezet.

Ritme

Het Nederlandse spraakritme wordt voor een belangrijk deel bepaald door de accenten. Accenten hebben in een zin een vaste plaats in de tijd. Het maakt weinig uit of er tussen de accenten twee of vijf lettergrepen zitten; de accenten behouden hun vaste plaats en de tussenliggende woorden worden er in een sneller tempo tussendoor gesproken. Versnellingen en vertragingen zijn een vast onderdeel van het Nederlandse spraakritme. Niet alle talen hebben hetzelfde ritme als het Nederlands. In het Chinees bijvoorbeeld hebben alle lettergrepen ongeveer dezelfde lengte. Wanneer dit ritme wordt gebruikt bij de uitspraak van het Nederlands klinkt de spraak erg onnatuurlijk.

Stomme e of schwa

Een ander aspect van de Nederlandse spraak dat nauw verband houdt met andere aspecten zoals accent en ritme, is de stomme e. De stomme e is de meest voorkomende klank van het Nederlands. De regel is dat een /e/ in een lettergreep die geen accent heeft, stom wordt. Bijvoorbeeld in het woord /veranderen/ ligt het accent op de tweede lettergreep /an/. De e's in de overige lettergrepen worden nu uitgesproken met een /u/-achtige klank. Wanneer een cursist de stomme e niet zo uitspreekt, maar vervangt door een /è/, gaat de spraak slepend klinken (vèrandèrèn).

Wat veel vaker voorkomt is het weglaten van de stomme e, waardoor betekenisveranderingen optreden. Bijv. vriend-vriendenen, lacht-lachtee.

Uitspraak van de klinkers

De meeste sprekers van het Nederlands als tweede taal spreken de klinkers niet correct uit. Soms is er sprake van *vervorming* van de klinkers (bijv. een a-aa/-achtige klank in plaats van een zuivere /aa/); soms ook wordt een klinker *vervangen* door een andere klinker (bijv. /haus/ i.p.v. /huis/). Wanneer er sprake is van vervanging van veel klinkers, kan dit de verstaanbaarheid beïnvloeden.

Uitspraak van de medeklinkers

Een verkeerde uitspraak van een of meerdere medeklinkers of medeklinkercombinaties (bijv. werkt) is meestal storender dan een verkeerde uitspraak van de klinkers. Dat komt omdat de medeklinkers meer betekenis dragen dan de klinkers. Om dit te verduidelijken staan hieronder een zin zonder klinkers en een zin zonder medeklinkers:

I* *E *AA* **O**E* *E*E **OE*E*

P D SCH*L L*GG*N R*D* *PP*LS

Het is heel waarschijnlijk dat u vrij snel de betekenis van de tweede zin kunt achterhalen met behulp van de informatie die de medeklinkers u geven, maar dat u dat niet kunt bij de eerste zin, waar alleen de klinkers gegeven zijn. Wanneer een cursist dus voornamelijk fouten maakt bij het spreken van de Nederlandse klanken, krijgen de medeklinkers meestal prioriteit boven de klinkers.

Stemvolume

Hierbij gaat het meestal om cursisten die te zacht spreken. Sommige mensen hebben van zichzelf een zachte stem; anderen praten zacht omdat ze onzeker zijn

over hun spreken. Zacht spreken kan ook cultuurbepaald zijn. Als iemand te zacht spreekt, is oordelen over andere verstaanbaarheidsaspecten erg moeilijk. Het is dan ook een van de eerste

dingen waar aan gewerkt moet worden. Hetzelfde geldt voor spreken met de hand voor de mond, ook vaak uit onzekerheid over de beheersing van het Nederlands.

Spreektempo

Meestal doet zich het probleem voor dat iemand te snel spreekt. Daardoor wordt de spraak onduidelijk, zeker wanneer daarnaast ook nog andere aspecten een rol spelen. Wat ook voorkomt, is dat iemand grammaticaal correcte zinnen wil spreken, en lang gaat aarzelen midden in de zin. Dat maakt dat luisteraars afhaken.

Woorden inslikken

Hieronder wordt verstaan het niet uitspreken van woorden of delen van woorden, soms samengaand met mompelend spreken of met snel spreken.

Oogcontact

Communiceren wordt in onze cultuur moeilijk als de spreker geen oogcontact maakt met de luisteraar. Hij geeft dan niet aan dat hij graag zijn boodschap wil overbrengen. De luisteraar zal zich ongemakkelijk voelen als hij iemand spreekt die hem niet aankijkt.

Uitgangspunten

Het is bij de beoordeling van de verstaanbaarheid van cursisten belangrijk om met het volgende rekening te houden:

- Bij elke spreker van een tweede taal zijn afwijkingen van de standaarduitspraak te vinden, hoe gering die ook mogen zijn. Bij de beoordeling van de verstaanbaarheid moet men nooit uitgaan van Standaard-Nederlands, omdat dat voor geen enkele cursist haalbare kaart is. Bovendien is het niet nodig om Standaard-Nederlands te spreken om verstaanbaar te zijn. Zeker wanneer alleen vervorming van de klinkers voorkomt, kan een cursist heel

goed te verstaan zijn. Denk maar aan dialectsprekers van het Nederlands, die de klinkers ook niet volgens de standaardnorm uitspreken. Net zoals er bij het leren van de Nederlandse taal sprake is van een ontwikkeling, is dat ook zo bij het leren van de spraak. De beginnende cursist moet in de gelegenheid worden gesteld zijn eigen spraak bij te stellen en niet te snel beoordeeld worden.

- De verstaanbaarheid moet gerelateerd worden aan het taalniveau. Aan een cursist die pas kort in Nederland is en nog maar weinig lessen Nederlands heeft gevolgd, moeten andere eisen worden gesteld dan aan een cursist die hier al langer is en meer onderwijs heeft gevolgd.
- Een goed criterium om zich een algemeen oordeel over de verstaanbaarheid te vormen is de mate waarin men zich moet inspannen om de cursisten te verstaan. De NT2-docent moet zich daarbij realiseren dat hij gewend is aan het verstaan van anderstaligen, en dat geldt nog sterker voor de cursisten die hij zelf les geeft. Het maken van een audio- of videoopname biedt de mogelijkheid om objectiever en gericht te luisteren en om cursisten te vergelijken.
- Verder is het belangrijk om zo onbevooroordeeld mogelijk te luisteren. Dus niet als je bijv. naar een Spaanstalige luistert er meteen van uitgaat dat hij de /b/ en de /w/ wel zal verwisselen, maar controleren of er geen andere aspecten zijn die misschien wel veel belangrijker zijn voor de verminderde verstaanbaarheid. Meestal bepalen meerdere aspecten hoe (on)verstaanbaar iemand is.
- Een cursist die een gebrekkige woordenschat heeft en/of de grammaticale regels van het Nederlands absoluut niet toepast kan moeilijk te volgen zijn. Dat hij moeilijk te begrijpen is, wordt hier veroorzaakt door een taalprobleem. De oplossing zal dan ook in het vergroten van de woordenschat en aandacht voor de ontwikkeling van de grammaticale vaardigheden gezocht moeten worden.

- Er zijn cursisten die nauwelijks durven te praten en op het moment dat ze toch iets zeggen hun hand voor hun mond houden, heel zachtjes praten of je nauwelijks aankijken. In dat geval wordt de verstaanbaarheid nadelig beïnvloed door spreekangst en zal er gewerkt moeten worden aan het vergroten van het zelfvertrouwen.
- Verder is het zinvol rekening te houden met de beroeps- en studiekeuze van de cursist: bij een cursist die een spreekberoep wil gaan uitvoeren, moeten hoge eisen aan de verstaanbaarheid worden gesteld.

Suggesties voor de NT2-docent

Het is niet goed mogelijk om in de klas te werken aan de verstaanbaarheidsproblemen van individuele cursisten. In die gevallen kan het beste de hulp ingeroepen worden van een logopedist. Op een instelling voor onderwijs in Nederlands als tweede taal is een logopedist beslist geen overbodige luxe. Wel zijn er klassikale oefeningen te bedenken. Als je in de klas aan verstaanbaarheid wilt werken, is het zinvol de nadruk te leggen op aspecten die de hele spraak beïnvloeden, zoals accenten, intonatie en ritme. Pas later kan dan aandacht gegeven worden aan details, zoals medeklinkers en klinkers.

Voor oefeningen op het gebied van de klemtoon, zinsaccent en intonatie zijn een paar boeken beschikbaar.

Verstaanbaar spreken, door K. Thio en M. Verboog (Coutinho, Muiderberg 1993)